

JUDICIAL SYSTEM MONITORING PROGRAMME PROGRAMA DE MONITORIZAÇÃO DO SISTEMA JUDICIAL

Aktualizasaun Justisa

Periode : Maret 2009

Edisi : .Maret 2009

Kriz e Lideransa iha Orgaun Judikativu TL

Kuaze durasaun tinan ida ona pozisaun Prezidente Tribunal Rekursu (TR) mamuk, ne'ebe tuir lolos la bele husik mamuk ba tempo naruk, tanba sé lae karik sei aumenta problema administrasaun justisa. Maske ho razaun katak pozisaun ne'e mamuk hela tanba prezidente TR sei hala'o tratamentu saude iha Portugal. Alen ne'e, seidak iha lei ruma mak bele regula katak karik wainhira prezidente TR labele hala'o nia funsaun no dever ba iha tempu balun nia laran ho qualquer razaun bele troka nia pozisaun. Problema mak ne'e, karik ho kondisaun saude nune'e nafatin prezidente TR bele lidera nafatin orgaun judikativu ne'e ka lae?

Iha inisiu fulan Marsu 2009, Prezidente da Republika deklarala rekuñese prezidente interinu TR. Informasaun ne'ebe JSMP hetan asesu katak, prezidente definitivu TR DR. Claudio Ximenes mak nomeia prezidente interinu provizoriamente hodi ezerse pozisaun ne'ebe mamuk hela. Nu'udar responde ba deklarasaun ne'ebe Prezidente da Republika hasai, prezidente interinu TR ne'ebe mos nu'udar juiza administradora Tribunal Distrital Dili hateten katak pozisaun ne'ebe nia ezerse la'os ho kapasidade nu'udar prezidente interinu maibe hanesan substitui deit prezidente atual nia ezersisiu. Tanba ne'e mosu perguntas, karik sé nomeasaun prezidente interinu husi prezidente definitivu ne'ebe sei ho kondisaun moras kontra lei no karik lolos prezidente interinu mos hetan nomeasaun husi Prezidente da Republika?. La iha baze legal ida mak regula klaramente no detalladu kona ba asuntu ida ne'e.

Konsiderandu Lei numeru 11/2004 kona ba Estatutu Majistradus Judisiais Artigu 110 versiklu (6) regula katak prezidente TR toma posse husi Prezidente da Republika no juizes restantes ne'ebe hala'o kna'ar iha TR, prezidente TR mak sei toma posse. Ho baze legal ne'ebe refere bele interpreta katak nomeasaun ba prezidente interinu husi prezidente definitivu la viola lei aplikavel.

Bazeia ba konstituisaun artigu 124 versikulu (4), Prezidente da Republika mak iha kompetensia hodi hili prezidente TR ou Tribunal Supremu Justisa nomós Konsellu Superior Majistratura Judisial (KSMJ) bazeia ba artigu 15 versikulu (1) Lei no. 11/2004, KSMJ nu'udar orgaun ne'ebe iha kompetensia hodi nomeia, koloka, transfere no halo promosaun ba juizes sira, tuir loloos bele foti medida atu priense pozisaun prezidente TR ne'ebe to'o oras ne'e sei mamuk hela hodi resolve krize lideransa iha orgaun judikativu nia laran. Urjensia ida ne'e konsidera nu'udar opsaun ou opiniaun legal ida katak nu'udar lideransa maximu iha orgaun judikativu ne'ebe mós nu'udar orgaun suberania ida iha nasaun demokratiku la merese atu hasoru ou enfrenta krize lideransa no husik mamuk pozisaun ne'e.

Pozisaun prezidente TR konsidera nu'udar pozisaun vital ou essencial tanba alen nudar prezidente TR, nia mos nu'udar dupla ba Prezidente Tribunal Supremu Justisa no Prezidente KSMJ. TL seidauk estabelese Tribunal Supremu Justisa, tanba ne'e TR bele mos hala'o funsaun nu'udar Tribunal Supremu Justisa inklui nia prezidente. Iha konstituisaun mos konsagra katak tribunal supremu justisa mak nu'udar orgaun bo'ot no a'as liu tuir hierarkia tribunais tomak nomós fo garantia ka salva guarda hodi aplika similaridade lei oi-oin ho jurisdisaun iha nasaun tomak nia laran.

Konstituisaun artigu 124 versikulu (3) no lei no.11/2004 artigu 29 versikulu (1) & artigu 110 versikulu (4), katak Prezidente Republika mak foti prezidente TR/TSJ ne'ebe hetan nomeasaun husi entre juiz sira ne'ebe aktualmente hala'o

hela sira nia funsaun iha tribunal refere. Tuir observasaun JSMP durante ne'e, juiz nasional ne'ebe agora dadaun hala'o hela sira nia funsaun iha TR kompostu husi juizes nasional 3 ne'ebe nu'udar juizes kareira no hala'o kna'ar permanente iha Tribunal Distrital Dili. Sé refere ba baze legal iha leten klaru katak juizes nasional nain 3 ne'ebe durante ne'e hala'o hela kna'ar iha TR mak priense kriterius-legal hodi bele hetan nomeasaun ba pozisaun presidente TR ou maiz ou menus bele nomeia sai nu'udar presidente interinu (laos limita an hanesan substitui deit) exeptu iha interes ses seluk.

Noticias ka novidades konabá atu troka pozisaun presidente TR foun sei foti nafatin problema rekursu humanu nu'udar kestaun ou obstaklu bo'ot ida hodi halo impedimentu inklui leis relevantes hodi hili figura foun. Sé hare hikas fali polemika oi-oin ne'ebe durante ne'e mosu, la nega katak obstaklu prinsipal mak konsidera ou iha prezunsaun konabá frakeza ka menus kuñesementu juizes kareira (juizes nasional) konabá teoria, pratika no doutrina legal nian. Prezunsaun hanesan ne'e refere liu ba kualidade desizaun ba faktus legal barak mak desididus husi juizes kareira durante tinan 8 nia laran (2001-2009).

Alen fatór mandatu konstitusional no kapasidade juiz, sei iha tan fatór seluk mak determina servisu TR, mak kna'ar organizasaun apoiantes. Maske TR iha juizes ho integridade bo'ot ka a'as, sira iha kuñesementu teoria juridiku ne'ebe apropiadu, servisu TR sei iha limitasaun bo'ot nafatin sé la iha suporta husi partes hirak ne'ebe levanta kazu ba tribunal. Ho hanoin ida katak, prokuradores no defensores no advogadus, ONG (hakna'ar a'an iha setór justisa no direitus humanus) nomós povu tomak iha influensia maka'as ba kna'ar TR nian.

Problema seluk iha relasaun ba faktu kona ba TR ne'ebe karik la konsege toma atensaun husi sosiedade, akadémiku no ONG. Hanesan frakeza sistema informasaun legal tanba sentensa tribunal la iha dokumentasaun no komunidadade

barak la iha asesu kona ba desizaun tribunal, tantu ba interes es ema ne'ebe buka justisa, estudantes sira nomós kontrolu ba orgaun tribunal rasik.

Tuir observasaun JSMP, orgaun tribunal TL aplika sistema centralidade no taka a'an (*fechado*), signifika katak kada individu ou ONG (inklui JSMP) mak hakarak hetan informasaun konabá desizoens tribunais (tantu desizaun iha nivel tribunal distrital no rekursu exeptu tribunal Baucau) presiza hetan uluk autorizasaun official husi Prezidente TR no pior liu tan dala barak TR rasik la autoriza.

Iha kontekstu ida ne'e , ONG sira mos la sés husi kritikas tanba la iha produsaun livru kona ba kolekta desizaun tribunais. So TR rasik mak konsege lansa livru iha 2005 kona ba *Jurisprudensia e Doutrina*.

Tuir observasaun JSMP, katak akontese ona krize lideransa iha orgaun judikativu nia laran tanba autoridades ne'ebe iha kompetensia fo deit konfiansa no esperansa ba ema ida deit ne'ebe konsidera iha kapasidade hodi lidera ou tuur iha pozisaun prezidente TR no haré katak juizes kareira sira seluk seidauk iha kapasidade atu assume kargu prezidente TR. Prezunsaun ne'e foka makas liu ba frakeza ka menus kuñesementu kona ba teoria, pratika no doutrina legal.

Atu hetan informasaun kle'an favor kontaktu:

Luis de Oliveira Sampaio

Direktur Ezekutivu JSMP

Enderessu E-mail: luis@jsmp.minihub.org

Landline: 3323883